

KANIŞ KARUMUNDA IB TABAKASININ MÜHÜRLERİ *

NİMET ÖZGÜÇ

1948 Yılındanberi yapılmakta olan Kültepe kazıları, Karum'un Ib tabakasının mimarisini, gömme âdetlerini, sanat eserlerini ve günlük eşyasının hususiyetlerini tayin etmemize yarayacak şekilde ilerlemiştir. Mühürler hariç, bu tabaka ve eserleri Tahsin Özgüç tarafından izah edilmiştir¹. Kemal Balkan², tabletler vasıtasıyla, Ib'nin Alishar ve Boğazköy karşısındaki durumunu ve kronolojisini tayin etmiştir. Biz de burada, mühürlerin tetkikiyle, bu mevzuu tamamlamağa çalışacağız.

Ib tabakasının mühür konusunda getirdiği ilk yenilik mühürlemedir. II. tabakadan çıkarılan yüzlerce baskı, yalnız, zarfların üstünde görüldüğü halde, Ib'nin sayısı, ancak, 25 i bulan yazılı vesikalarından iki tablet damga veya silindir mühürle mühürlenmiştir³. Bunların yanında, II. tabakada olduğu gibi, zarflara, etiket, ağırlık ve küp gibi esere basma âdeti devam etmiştir. Hitit devleti zamanında teamülde olan doğrudan doğruya vesikayı mühürlemenin Anadolu'da, ilk defa, Ib devrinde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Mühürlerin de, diğer arkeoloji eserlerinde ve tabletlerde olduğu gibi, Ib tabakasında yeni hususiyetler kazandıkları görülüyor. Damga mühürlerin sayısı artmıştır. II. tabakanın damga mühürlerinde mevcut olan motiflerin bazıları, meselâ "bir mihver etrafında dönen hayvan başları"⁴ yaşamağa devam ederken, grifon, çift veya tek başlı kartal, tavşan veya dört ayaklı bir hayvan⁵, kuş gibi tabii ve karışık hayvanların meydana getirdiği heraldik bir şemada doğmuştur (Res. 1). II. tabakanın kaba-yerli silindir mühür baskılarında kanadını açmış

* Bu makale Milletlerarası XXIV. Müsteşrikler Kongresinde okunmuştur.

¹ Tahsin ve Nimet Özgüç, Kültepe Kazısı 1949, s. 2 v. d.

² Kemal Balkan, Kaniş Karumunun kronoloji problemleri hakkında müşahedeler, Ankara 1955.

³ K. Balkan, s. 28. n. 8.

⁴ Belleten 71, Res. 22.

⁵ Belleten 71, Res. 23.

heraldik kartal motifi mevcutsa da ⁶, umumiyetle, tepesi yuvarlak koni biçimli mühürlere işlenen bu şema ile alâkası yoktur. Alishar'da bu gruba giren mühürlerden tabakası belli olanlar 10 T'ye, Boğazköy'de bulunanlar da Koloni devri tabletlerinin bulunduğu IV. kata aittir ⁷. Damga mühürlerde maske motifi ortadan kalkmıştır. Alishar'da maske motifli mühürler yalnız 11T seviyesine aittir ⁸.

Ib tabakasında V/23 plânkaresine raslayan binanın tabanı altındaki bir sanduka mezarda, ölü hediyesi olarak, bulunan küçük altın mühürde (Res. 2) oturan, giyili tanrıçanın yüz ve vücudunun işlenişi, dolgun yanakları, iri burnu ve umumiyetle yumuşak olan hatları II. tabakanın tanrıça tasvirilerinden ayrılmakta ve Tahsin Özgüç'ün⁹, haklı olarak, Ib tabakasıyla çağdaş tuttuğu Bitik vazosu'undaki tanrıça ile, Hitit sanatında mevcut kadın tasvirlerinin üslûbunu andırmaktadır.

Kemal Balkan'ın ¹⁰ 20 kadar tablettten 10 kadarının, dil bakımından, II. tabakanın hususiyetlerini muhafaza ettiği hakkındaki ifadesi, silindir mühürlerle de desteklenmektedir. Malzemenin azlığına rağmen, Ib tabakasının silindirlerini a) II. tabaka mühürlerinden tefrik edilemeyen, b) yeni hususiyetlerle karşımıza çıkan gruplar olarak incelemek gerekiyor.

Stelli odanın tabanı üstünde bulunan bir zarfa basılmış iki mühürden, tahtta oturan iki ulûhiyete, ve dağa basan tanrıya ibâdeti (Res. 3) gösteren ile, eski Assur üslûbunda işlenmiş çok malum bir ibâdet sahnesini takdim eden (Res. 4), tereddütsüz olarak, II. tabakaya mal edilebilir. Buna rağmen, yeni üslûp hususiyetleriyle meydana çıkan gruba ait örnekler ekseriyettedir. Bu, daha şimdiden, Eski Babil, Suriye ve Yerli olmak üzere, üç ayrı süslûp grubuna ayrılır.

Eski Babil üslûbu : Elimizde bir tek misal bulunmasına rağmen (Res. 5), bunun II. tabakanın bol misallerle temsil edilen grubuna nispetle çok daha muahhar olan bir grupla mukayese edilmesi icabetti-

⁶ Kültepe Kazısı 1949, Res. 733-735.

⁷ H. H. v. der Osten, The Alishar Hüyük II (OIP XXIX) Res. 249, d 2216; Boğazköy III, s. 51, Res. 40-41; MDOG 89, s. 39, Res. 32.

⁸ OIP XXIX, Res. 249, b2102, b1045, b-2240.

⁹ Tahsin Özgüç, The Bitik Vase (Anatolia II, 1957, s. 57 v.d. Revue annuelle de l'Institut d'Archéologie, Ankara).

¹⁰ K. Balkan. s. 2 v. d.

ği, daha ilk bakışta, anlaşılmaktadır. Stelli odanın¹¹ tabanında bulunan diğer bir zarfın ön ve arka yüzüne basılmış olan bu mühürde, evvelce de belirttiğimiz gibi, malum bir ibâdet sahnesi, mevzu olarak, seçilmiştir. Silindir biçimli bir serpuş taşıyan tanrıça U. Moortgat-Correns tarafından, haklı olarak, Büyük Hamurabi devrine tarihlenen silindir serpuşlu Suriyeli ulûhiyete, tanrının konik serpuşu Samsi-adat mühürlerindeki serpuşa¹², ve sahneyi dolduran maske, insan başı, arı gibi motifler ve mührün heyeti umumiyesi Hamurabinin oğlu Samsuiluna¹³ zamanına ait mühürlere çok benzer.

Yerli - Anadolu sayabileceğimiz mühürlerden elimizde üç örnek mevcuttur (Res. 6-7). II. tabaka mühürlerine nazaran daha küçük boyda olan bu mühürlerden Ib tabletlerini havi bir binanın tabanı altındaki bir mezarda bulunan silindirin iki kenarı altın birer çemberle çevrilmiştir. Diğerleri kireçtaşı ve hematitden yapılmıştır. Her üç mühürde de hayvan ve insanlar linear bir üslûpla işlenmiştir. Altın çerçevesi mühürde (Res. 6) iki arslan arasında küçük, serpuşlu, pliseli etekli bir kahraman iri gözü ve tıknaz vücudu ile yeni bir tipi ortaya koymakta; yarı dik veya tam dik vaziyette kalkmış arslanların taramalarla işlenen yeleleri, dik kalkmış olanda, hayvanın sağrısına kadar inmiştir. Ağız, açılmış gaga şekli arzedecek kadar, stilize edilmiştir. Bu hususiyetleriyle mezkûr mührü II. tabaka mühürlerinden kolaylıkla tefrik edebiliriz. Ib tabakasında bulunan hematitden bir silindir mühüre, bir arslan ve bir antilop arasında duran bir kahraman tasvir edilmiştir (Res. 7). Kısa eteğin işleniş ve göğsünün şakulî açılarla taranması, bize İlivedaku¹⁴ üslûbunun yeni bir hususiyet kazandığı şeklinde görünüyor. Arslanların yele ve vücutlarının taranması, Şaluvanda¹⁵ üslûbundaki mühürlerin şakulî taramalarıyla karşılaştırılırsa ikincisinde yuvarlak, bunda ise üçgen veya paralel çizgiler arasına alınmış düz çizgilerin varlığı müşahade edilir¹⁶.

¹¹ Kültepe Kazısı 1949, s. 232, Res. 676.

¹² H. Frankfort, *Cylinder Seals*, London 1939, Lev. XXX, f ve A. Moortgat, *Vorderasiatische Rollsigel*, Berlin 1940, Res. 498.

¹³ L. Delaporte, *Catalogue des Cylindres orientaux*, Musée du Louvre II, A553 a, b.

¹⁴ Kültepe Kazısı 1949 s. 238 v. d.

¹⁵ Kültepe Kazısı 1949, s. 237 v. d.; *Belleten* 66, Res. 30.

¹⁶ OIP XXIX, Res. 246, No 3362, 1335 ve b1918; H. H. v. der Osten, *Ancient Oriental Seals in the Collection of Mrs. Edward-Newell (OIP XXII) Lev. XXI*, 286 bu devire tarihlenmelidir.

Üslûp bakımından Alişar'ın 10T tabakasında bulunan iki mühüre müşabehet arzeden mühür (Res. 8), hemen gözden geçirdiğimiz üslûbun, tamamen, üslûba sokulmuş bir örneği olarak görünüyor. İnsanın başı paralel-kalın çizgi ve kalottan, vücudu bir üçgen ve taramadan, uzun eteği paralel çizgilerden ibaret kalmıştır. Sfenksin vücudu, başı ve kanatları da Alişar'ın aynı prensib dahilinde işlenmiş damga mühürleri arasında bulunan bir hayvana benzerlik arzemiştir. İnsanın kolu uzunluğundaki iri parmakları, bilhassa, dik-kate değer. Hurma ağacıyla üstündeki arı, diğer motiflere nazaran, daha tabii bir şekilde işlenmiştir.

Bunlar II. tabakanın yerli üslûplarına bağlanmakla beraber, Eski Babil üslûbundaki mühürde olduğu gibi, zamanın tesiriyle muahhar üslûp grupları meydana getirmişlerdir.

Suriye üslûbu : Kaniş karumunun II. tabakasında Suriye-koloni üslûbu ehemmiyetli bir mevki haizdir. Evvelce de belirttiğimiz gibi, iki ayrı üslûpla temsil edilir¹⁷. Her iki üslûp ta da Anadolu'lu ve Suriyeli unsurlar yan yana bulunmakta ve bu yüzden ikili bir ad takma mecburiyeti hasıl olmaktadır. Buna karşılık, Ib tabakasında bulunan serpantinden mamul mühür (Res. 9), bu tabakada Suriye-Koloni üslûbu yerine, *Suriye* üslûbunun kaim olduğunu, tereddütsüzce, belirtmektedir. Üzerinde Anadolulu hiç bir unsur taşımayan ve bu sebeple ithal edildiği muhakkak olan eser, Frankfort ve Porada'nın¹⁸ I. Suriye üslûbu adını verdikleri grubun bütün hususiyetlerini kendisinde toplamıştır. Yalnız hamî tanrıça tipi, daha ziyade, az önce zikredilen müelliflerin II. Suriye üslûbu dedikleri ve Hiksoslar'dan sonraki çağa verdikleri¹⁹, ve haddizatında U. Moortgat-Correns²⁰ tarafından, haklı olarak, I. ile aynı çağa ait olduğu tesbit edilen üslûptaki aynı tipin hususiyetlerini haizdir. Esas sahnede mukaddes direğin yanında, mütenazır olarak, yer alan ve birbirinin aynı olan iki ülûhiyet, serpuş ve saçaklı elbiseleri ile malûm bir tipi temsil etmektedir²¹. Üç sıra

¹⁷ Kültepe Kazısı 1949, s. 102; E. Porada, Corpus of Ancient Near Eastern Seals in North America Collection, vol. I: The Collection of the Pierpont Morgan Library 1948, s. 144; E. Prorada, Seal Impressions of Nuzi, s. 99-100.

¹⁸ H. Frankfort, s. 252, Lev. XLI b, c, e, h, J.

¹⁹ H. Frankfort, s. 260 ve E. Porada, Morgan Collection, s. 11. v. d.

²⁰ U. Moortgat-Correns, Neue Anhaltspunkte zur zeitlichen Ordnung syrischer Glyptik (ZA NF 17) 1955, s. 88 v. d.

²¹ Müşabih figür grupları: A. Moortgat, Die Bildende Kunst des alten Orients und die Bergvölker, Lev. XI, 9; O. Weber, AO 17-18, res. 483; A. Moortgat, Rollsiegel, Res. 535.

halinde sıralanan tali tasvirlerdeki kuş-adam, saç örgüsü ve bu üslûbun orijinal bir motifi, yani, yavrusunu emziren ceylân malûm motiflerin tekrarıdır. Bu mühür, tasvirlerinden ziyade, bulunduğu tabaka bakımından büyük bir ehemmiyeti haizdir. Bunun ve ikinci tabakada bulunan Suriye-Koloni üslûbundaki mühürlerin yardımıyla, Suriye ile alakalı mühürleri, zaman bakımından, tanzim imkânını kazanmış bulunuyoruz ²². Boğazköy'de IV. tabakada bulunan bir testi kapağı üstündeki baskılar da ²³ aynı üslûba ait olup, Ib ile çağdaş vesikalara bir yenisini katmaktadır.

Silindirlerin son misalini, yalnız tablete basılmış olmasıyla değil, üslûbu bakımından da dikkate değer bir baskı teşkil eder (Res.10). Her biri bir kemer altındaki üç insan figürü, sarîh olarak, yalnız Ib tabakasında bulunan kurşun figürinlerin üslûbundadır ²⁴. Berlin Müzesiyle, Newell ve Morgan koleksiyonunda ²⁵ bulunan Suriye üslûbundaki üç mühürde görülen aynı tipteki insanların iri kulakları, sarkık kolları ve başlarının üstündeki kemerlerin bu mührün tasvirlerine çok benzemesi, Suriye üslûbunun devrini tayin için yeni bir ipucu vermektedir. Zimrilim mühründeki ²⁶ hâmi tanrıçanın kulaklarının aynı şekilde işlenmiş olması dikkate şayan bir noktadır.

Bu kısa izahatla, mühürler bakımından, elde edilen neticeleri şu şekilde hulâsa edebiliriz :

1 — Karum'da, Ib tabakasında Koloni devri medeniyetinin ikinci bir safhasının başladığını belirten heykelcikler, çanak-çömlek, mimari, madenî âletler ve ocaklar gibi belgelere paralel olarak, mühür sanatında da, II. tabaka mühürlerinden ayrılan, yeni üslûplar doğmuştur.

2 — İthal mühürleri Hamurabi devrine kadar çıkmakta; Habur vazoları ve Mari sarayında bulunan tanrıça kalıbının benzeri olan fildişinden çıplak kadın heykelciğiyle tam bir uygunluk arz etmektedir.

3 — Ib nin Alişar'daki paralelleri o hüyükün 10T, Boğazköy'ün de IV. tabakasında, yani, her iki yerde de Koloni devri tabletlerinin bulunduğu seviyelerde elde edilmiştir.

4 — II. tabaka ve Ib mühürlerinin tetkiki ile Eski Babil, Suriye-Koloni ve Yerli mühürlerin bir kısmını zaman bakımından, nispeten, sarîh bir nizama koymak imkânı hasıl olmuştur.

²² Fraktin çevresinde bulunmuş olan bir mühür Ib katına tarihlendirilmelidir (Belleten 75, s. 305, R. 35).

²³ MDOG 89, Res. 36 (Th. Beran).

²⁴ Neşredilmemiştir. Opitz, Altorientalische Gussformen Lev. IX, 19 (Beiheft zum AFO IV, 1933.)

²⁵ E. Porada (Second Syrian group, worship of various figures) Lev. CXLVIII, 978; A. Moortgat, Rollsiegel, No. 530 (III: Das Rollsiegel und die Bergvölker 2. Jahrtausends); Newell Collection, no. 656.

²⁶ U. Moortgat-Correns, a. a. O. Lev. II, 5.

Res. 1

Res. 2

Res. 3

Res. 4

Res. 5

Res. 6

Res. 7

Res. 8

Res. 9

Res. 10

